

Ryszard Kapuściński

Utazások Hérodotoszal

IX.

Múlik az idő

Ez már nem Addisz-Abeba volt, hanem Dar es-Salaam – a város alatt elterülő öböl olyan ideális félkört alkotott, mintha a sok száz szelíd görög öböl egyikét helyezték volna át ide, Afrika keleti partjaira. A tenger mindig nyugodt volt; az apró, lassú hullámok halk, ritmikus csobbanások közepette, nyomtalanul tűntek el a meleg parti homokban.

Ebben az alig kétszázézer városban ott kavargott a fél világ. Már maga a Dar es-Salaam elnevezés, amely arabul azt jelenti „Béke Háza”, az is arra utalt, hogy a várost bizonyos szálak a Közel-Kelethez fűzik (egyébként nem igazán dicső szálak, mert az arabok errefelé szállították az afrikai rabszolgákat). A város központját azonban elsősorban indiaiak és pakisztániak lakták civilizációjuk összes nyelvi és vallási változatát képviselve: voltak ott szikhek, voltak Aga Kán követői, voltak Goából származó mozlimok és katolikusok. Külön kolóniát alkottak az Indiai-óceán szigeteiről: a Seychelle- és a Comore-szigetéről, Madagaszkárról és Mauritiusról érkezett emigránsok – ez a sudár termetű, szép emberfaj a legkülönfélébb déli népek keveredéséből, kapcsolataiból alakult ki. Később aztán ezrével jöttek és telepedtek le a városban a Tanzánia–Zambia vasútvonal építésénél dolgozó kínaiak.

Az európai embert, aki először találkozott a népek és kultúrák olyan sokszínűségével, mint amelyet Dar es-Salaamban láthatott, elsősorban nem is az döbbenetete meg, hogy Európán kívül is léteznek világok – erről azért, legalábbis teoretikusan, tudott már valamit –, hanem főleg az, hogy ezek a világok találkoznak, kapcsolatot létesítenek, keverednek egymással mindenféle közvetítés és mintegy Európa tudta és beleegyezése nélkül. Évszázadokon át Európa volt a világ központja, olyan magától értetődő, természetes módon, hogy most aztán nehezen vette tudomásul az európai ember, hogy különféle népek és civilizációk nélküle, az ő jóváhagyása nélkül élik saját életüket, folytatják saját hagyományukat, kezelik saját problémáikat. És hogy valójában ő volt a betolakodó, az idegen, a világa pedig távoli és elvont valóság.

Hérodotosz volt az első, akiben tudatosult, hogy a világ lényegét sokszínűsége adja. – Nem, nem vagyunk egyedül – mondja művével a görögöknek, s

hogy ezt be is bizonyítsa, beutazza az akkori világot. – Vannak szomszédaink, azoknak is vannak szomszédaik, s együtt, mindannyian egy közös bolygót népesítünk be.

Arra az emberre, aki addig a maga kicsi, gyalogosan is könnyedén bejárható hazájában élt, a valóságnak ez az új, planetáris mérete valóban felfedezésként hatott, megváltoztatta addigi világgképét, új arányokkal, korábban ismeretlen értékrenddel gazdagította azt.

Az utazásai során különféle népekhez, törzsekhez eljutó Hérodotosz egyúttal azt is látja, le is jegyzi, hogy ezeknek a népeknek külön-külön megvan a maguk történelme, amely önállóan, ugyanakkor a többiekével párhuzamosan alakul, vagyis az emberiség történelme hatalmas üstre emlékeztet, amelynek felszíne állandóan fortyog, ahol szünet nélkül ütközik egymással a végtelenül sok pontban találkozó, egymást keresztező pályákon mozgó, megszámlálhatatlan apró részecske.

Hérodotosz valami másra is rádöbben, nevezetesen az idő sokféleségére, pontosabban az idő számításának sokféleségére. Régebben ugyanis az egyszerű földművesek évszakok szerint mérték az időt, a városi lakosok nemzedékek szerint, az ókori államok krónikásai pedig egy-egy dinasztia uralkodásának időtartama szerint. Hogyan lehet mindezt összevetni, egymásba átváltani, hogyan lehet közös nevezőt találni? Hérodotosznak ez állandó gondot jelent, keresi a megoldást. A mai, mechanikus számításhoz szokott ember nem is sejti, mekkora gondot jelentett az embernek az idő mérése, mennyi nehézséget, titkot rejtett magában.

Időnként, ha akadt egy szabad délutánom vagy estém, lestrapált, zöld színű terepjárómon a Sea View Hotelbe mentem, ahol le lehetett ülni a teraszon egy sör vagy egy tea mellé, hallgatni lehetett a tenger zúgását, vagy ha már beesteledett, a tücskök ciripelését. Ez volt az egyik kedvenc találkozóhelyünk, gyakran benéztek ide más hírügynökségekből, szerkesztőségekből való kollégák is. Napközben mindannyian a várost jártuk, hogy megtudjunk valamit. Ebben a távoli, provinciális városban nem sok minden történt, s hogy valamiféle információhoz jussunk, versengés helyett együttműködtünk a hírek felkutatásában. Az egyiknek a füle, a másiknak a szeme volt jobb, a harmadiknak nagyobb újságírói szerencséje volt. Aztán időről időre – az utcán, a már említett Sea View Hotelben vagy az egyetlen hűtött kávézóban, egy olasznál – kicseréltük egymás közt a zsákmányt. Valaki azt hallotta, hogy a városba érkezik a mozambiki Mondale, másvalaki azt mondta, hogy nem ő, hanem Nkomo érkezik Rhodesiából. Valaki megtudta, hogy merényletet követtek el Mobutu ellen, mások azt állították, hogy ez pletyka, egyébként is, hogyan lehet ezt ellenőrizni? Ilyen suttogva keringő mendemondákból, félinformációkból, feltételezésekből, néha valós tényekből álltak össze azok a hírek, amelyeket a világnak küldözgettünk.

Volt úgy, hogy senki sem bukkant fel a teraszon, és éppen nálam volt Hérodotosz, ilyenkor találalomra kinyitottam a könyvét. *A görög–perzsa háború* tele van elbeszélésekkel, kitérőkkel, megfigyelésekkel, hallomásokkal. *A világ legnagyobb*

népe az indiai után a thrák. Ha egységre lépnének és egyetlen uralkodót választanának, azt hiszem, senki nem győzné le őket, s nem lenne hatalmasabb nép náluk. Minthogy azonban ezt sem elképzelni, sem megvalósítani nem tudják, gyengék... A gyermekeket eladják idegenbe, a lányokra nem vigyáznak, azt se bánják, ha idegen férfival hálnak. Az asszonyokra azonban nagyon ügyelnek, mert drága pénzen veszik a nőt a szüleitől. Az előkelőbbek tetováltatják bőrüket, az alacsonyabb származásúak nem jelölik magukat. A legtöbbre a naplopót becsülik, a legkevesebbre a földművest, s a legnagyobb tisztesség rablásból-háborúból élni. Ezek hát a feltűnő szokásaik.

Felnézek a könyvből, és azt látom, hogy a színes lámpákkal megvilágított kertben a fehér ruhát viselő pincér – egy Anil nevű indiai – banánnal etet egy mangófa ágáról lecsüngő, szelídített kismajmot. A majmocska furcsa pófákat vág, Anil pukkadozik a nevetéstől. A pincér, az este, a meleg és a tücskök, a banán és a tea Indiát, ottani lelkesedésemet és veszendőségemet juttatja eszembe, a trópusok mindent betöltő jelenlétét, amely ott is, itt is egyforma erővel hatja át az embert. Egyenesen úgy tetszik, mintha India illatai vennének körül, pedig csak messzebről, Anil felől érezni bétel, ánizs és bergamott illatát. Egyébként India mindenütt jelen van errefelé – lépten-nyomon találni hindu szentélyt, indiái éttermet, szizál- és gyapotültetvényt.

Visszatérek Hérodotoszhoz.

Az a tény, hogy gyakran olvasom a nagy művet sőt, bizonyos értelemben összenőttem vele, elválaszthatatlanok lettünk, már ösztönös mozdulattal nyúlok utána, nos, mindez sajátos, nehezen megfogalmazható hatással van rám. Az kétségtelen, hogy Hérodotosz olvasása közben nem érzékelem, hogy létezik valamiféle időkorlát, hogy az általa leírt eseményektől két és fél ezer évnyi szakadék választ el, amelyben ott nyugszik Róma, a középkor, a Nagy Vallások születése, létezése, Amerika felfedezése, a reneszánsz és a felvilágosodás, a gőzgép és az elektromos szikra, a telegráf és a repülőgép, sok száz háború, köztük két világméretű, az antibiotikum fölfedezése, a demográfiai robbanás, ezer és ezer dolog, esemény, amelyek – Hérodotosz olvasása közben – eltűnnek, mintha nem is lettek volna, vagy a színpad előteréből hátra, árnyékba húzódtak volna, elrejtőztek volna a függöny, a színpad mögött.

Kérdés, hogy Hérodotosz, aki ennek az időszakadéknak a túlpártján született, élt, alkotott, vajon szegényebbnek érezte-e magát emiatt? Semmi sem utal erre. Ellenkezőleg, teljes életet él, megismeri az egész világot, rengeteg emberrel találkozik, száz meg száz történetet hall; aktív, mozgékony, fáradhatatlan ember, aki állandóan keres valamit, állandóan foglalkozik valamivel. Szeretne megismerni és megtudni még sok-sok dolgot, ügyet és titkot, megfejteni számtalan rejtélyt, válaszolni kérdések hosszú sorára, de egyszerűen nincs rá ideje, nem futja az erejéből és idejéből, ahogyan nekünk sem, hiszen az ember élete olyan rövid! Zavarja-e Hérodotoszt az, hogy nincs gyorsvasút vagy repülő, de még kerékpár sem létezik? Kétlem. Vagy azt mondhatjuk-e, hogy ha vasút vagy repülő állt volna rendelkezésére, több tudnivalót gyűjtött volna össze, és hagyott volna ránk? Ezt is kétlem.

Az az érzésem, hogy Hérodotosz egészen másfajta gonddal küszködött. Nevezetesen – elhatározza, valószínűleg élete vége felé, hogy könyvet fog írni, tudatában van ugyanis annak, hogy óriási mennyiségű történetet, tudást gyűjtött össze, s ha ezeket nem írja le könyv alakban, köddé válik mindaz, amit emlékezetében őriz. Itt megint ugyanarról van szó – az ember örökös harcban áll az idővel, az emlékezet gyöngeségével, illékonyságával, azzal a tulajdonságával, hogy elhalványul, elkopik. Ebből a harcból született meg tehát a könyv ötlete, minden könyv ideája. És ez magyarázza a könyv tartósságát, hogy azt ne mondjuk, örökkévalóságát. Az ember ugyanis tudja, s éveit számának gyarapodásával egyre jobban tudja, és egyre fájóbban érzi, hogy emlékezte gyöngé és illékony, s ha tudását, tapasztalatait nem írja le tartósabb formában, akkor mindaz, amit magában hordoz, eltűnik. Ezért akar mindenki könyvet írni. Tánctalénekesek és futballisták, politikusok és milliomosok. Ha pedig maguk nem képesek rá, vagy nincs idejük, megbíznak valaki mást. Így volt ez, és mindig így is lesz. Annál is inkább, mivel az írás könnyű, egyszerű dolognak látszik. Akik így gondolják, hivatkozhatnak Thomas Mann véleményére, szerinte ugyanis az író olyan ember, akinek a többi embernél nehezebben megy az írás.

Az a vágy, hogy mások számára minél többet megőrizzünk abból, amit mi magunk megtudtunk, átélünk, Hérodotosznál úgy jelenik meg, hogy nem csupán dinasztikiakat, királyokat és udvari intrikákat örökít meg, hanem – bár sokat ír uralkodókról és a hatalomról – bőven mesél egyszerű emberekről, hiedelmekről és gazdálkodásról, betegségekről és természeti csapásokról, hegyekről és folyókról, növényekről és állatokról is. Például – macskákról: *Ha tűz üt ki, csodálatos dolog történik a macskákkal. Az egyiptomiak ilyenkor, ahelyett, hogy a tűz oltásával törődnének, egymástól bizonyos távolságra állva, a macskákra ügyelnek. A macskák pedig vagy átosonnak az emberek között, vagy átugorják őket, és a lángok közé vetik magukat, s az ilyesmi az egyiptomiakat mély gyászba borítja. Ha valamely házban kiműlik egy macska természetes módon, a ház lakói lenyírják szemöldöküket, ahol pedig kutya pusztul el, ott egész testüket és fejüket.*

Vagy a krokodilokról:

Most pedig leírom, milyen a természete a krokodilnak. A négy legtéliesebb hónapban nem eszik semmit. Bár négy lába van, egyszerre szárazföldi és vízi állat... Ahány állatot csak ismerünk a világon, mind közül ez lesz a legkisebből a legnagyobb. Mert alig nagyobb tojásokat rak, mint egy lúd, s a kis krokodil akkora, mint a tojás, de megnöve tizenhét pékhüsz, sőt még nagyobb hosszúságot is elér. Szeme olyan, mint a sertésé, nagy fogai s nagy testének megfelelő agyarai vannak... Mivel a vízben tartózkodik, a szája belül tele van piócákkal. A madarak és állatok menekülnek előle, a bíbicel azonban békében él, mert hasznát veszi. Amikor ugyanis a krokodil kijön a vízből, és felnyitja a száját, amit többnyire nyugat felé fordulva szokott megtenni, a bíbic beugrik a szájába, és megeszi a piócákat. A krokodilnak ez a szolgálata a kedvére való, ezért nem bántja a bíbicet.

Ezeket a macskákat és krokodilokat nem mindjárt vettem észre. Csak a valahányadik olvasásnál bukkantak fel, amikor hirtelen borzongva megpillantottam, hogy mint az őrültek, ugrálnak a tűzbe, amikor pedig a Nílus partján ültem, úgy tetszett, hogy látom a krokodil tátott száját, s a benne félelem nélkül garázdál-

kodó kicsiny madarat. Hérodotosz könyvét ugyanis, mint minden kiváló művet, többször is el kell olvasni – minden alkalommal újabb és újabb rétegek, korábban észre sem vett tartalmak, képek, jelenetek tárulnak fel előttünk. Mert minden nagy jelentőségű könyvben több könyv rejtőzik, csak el kell hozzájuk jutni, föl kell őket fedezni, meg kell őket fejteni.

Hérodotosz teljes életet él, nem zavarja őt a telefon és a repülőgép hiánya, s amiatt sem kell bosszankodnia, hogy nincs kerékpárja. Ezek a tárgyak majd csak évezredek múlva jelennek meg, de ennek semmi jelentősége, nem valószínű, hogy szüksége volna rájuk, kiválóan elvan nélkülük. A világ életének és az ő életének megvan a maga saját ereje, saját kimeríthetetlen és önmagát tápláló energiája, amelyet Hérodotosz érez, amely szárnyakat ad neki. Bizonyára ezért lehetett nyájas, nyitott, közvetlen ember, hiszen csak az ilyen ember előtt fedik fel mások a titkaikat. A mogorva, zárkózott ember előtt az idegen nem nyílik meg, a komor külső arra készíti, hogy elhúzódjék, távolságot tartson, sőt, akár félelmet is érezhet. Ha Hérodotosz ilyen lett volna, semmire sem jutott volna, s mi nem olvashatnánk írásait.

Gyakran elgondolkodtam ezeken a dolgokon, s közben nem kis csodálkozással, sőt némi nyugtalansággal tapasztaltam, hogy amint egyre jobban belemerülök Hérodotosz olvasásába, mind határozottabban kezd bennem kialakulni egyfajta érzelmi és gondolati azonosulás azzal a világgal, amelyet a nagy görög idéz meg. Jobban izgatott például Athén lerombolása, mint a legfrissebb szudáni katonai puccs, a perzsa hadiflotta elsüllyedését pedig tragikusabb eseménynek tartottam, mint a kongói hadsereg aktuális lázadását. Élményvilágomat nem csupán az az Afrika töltötte ki, amelyről sajtótudósítóként írnom kellett, hanem az a másik is, amely már eltűnt, távol innen, évszázadokkal korábban.

Nem is volt hát semmi különös abban, hogy miközben a párás trópusi éjszakában Dar es-Salaamban, a Sea View Hotel teraszán üldögéltem, Mardoniosz hadseregének Thesszáliában didergő katonái jutottak eszembe, akik a fagyos éjszakában, merthogy Európában éppen tél volt, a tábortüzeknél melenggették dermedt ujjait.

Sivatag és tenger

Egyelőre félreteszem a görög–perzsa háborút, a barbár seregek véget nem érő meneteléseit és a civakodó görögöket, akik sosem tudják eldönteni, ki a legfontosabb közülük, kinek engedelmeskedjenek, fölhívott ugyanis az algériai nagykövet, Judi azzal, hogy „érdemes volna találkozunk”. Az ilyen „érdemes volna találkozunk” szófordulatban mindig valamilyen ígéret, valamilyen csábító lehetőség rejlik, olyasmi, amivel célszerű lenne közelebről is megismerkedni; úgy hangzik, mintha valaki ezt mondaná: „Találkozz velem, tartogatok valamit a számodra, nem bánod meg”.

Judinak csodás rezidenciája volt – mór stílusú, szellős, fehér villa, amelyet úgy építettek, hogy mindenütt árnyékos legyen, még ott is, ahol logikusan nap-sütötte résznek kellene lennie. Kiültünk a kertbe, a magas fal mögül behallatszott az óceán zúgása. Éppen dagály volt, s valahonnan a tenger mélyéről, a horizont

mögül, emeletes hullámok indultak el, amelyek nem messze tőlünk verődtek a parthoz, a villa ugyanis közvetlenül a víz mellett, egy alacsony sziklás kiszögellésen állt.

Beszégettünk erről-arról, de semmi lényeges dolog nem hangzott el, már azon kezdtem töprengeni, minek is hívott magához Judi, amikor egyszer csak ezt mondta:

– Azt gondolom, érdemes lenne Algírba utaznod. Ott most érdekes lehet a helyzet. Ha akarod, adok neked vízumot.

Meglepett, amit hallottam. 1965-öt írtunk, és Algériában semmi különös dolog nem történt. A három év óta független országot intelligens, népszerű fiatal férfi, Ahmed Ben Bella vezette.

Judi nem volt hajlandó többet mondani, mivel pedig, mozlim vallású lévén, közeledett számára az esti ima ideje, s már elő is vette rózsafüzérét, és morzsolgatni kezdte ujjai közt a smaragd gyöngyszemeket, úgy véltem, ideje távoynom. Erősen tétováztam. Ha engedélyt kérek otthonról az algériai utazáshoz, elkezdenek faggatni – és minek, és mi célból, és mik az indítékaim stb. Közben pedig fogalmam sem volt arról, hogy minek is kell nekem odautaznom. Másfelől végigutazni fél Afrikán, minden ok nélkül, az bizony fegyelemsértés, amely anyagi veszteséggel is jár, én pedig olyan hírügynökségnél dolgoztam, ahol minden garas számított, s a legkisebb kiadást is hosszasan kellett indokolni.

Csakhogy abban, ahogy Judi előadta ajánlatát, hangjának sokat ígérő tónusában volt valami annyira meggyőző, sőt rábeszélő, hogy vállaltam a kockázatot, és úgy döntöttem, elmegyek Algériába. Dar es-Salaamból Banguin, Fort Lama, Agadéz érintésével repültem, mivel pedig ezeken az útvonalakon a kicsi, lassú repülőgépek elég alacsonyan közlekednek, a Szahara fölött megejtően izgalmas képekben gyönyörködhettem – hol vidáman színesek, hol egyhangúan lehangelőek voltak, s a halott holdbéli tájban kontrasztként néha egy-egy zöld és nyüzsgő oázis bukkant föl hirtelen.

Algírban a repülőtér üres volt, már bezárták. A mi gépünket azonban, mint-hogy a belföldi járatok közé tartozott, fogadták. Azonnal szürkészöld egyenruhás katonák vették körül, s minket, a néhány utast, egy üvegépülethez kísértek. Az útlevel-ellenőrzés minden gond nélkül zajlott, a katonák ugyan eléggé szótlanok, de udvariasak voltak. Csak annyit mondtak, hogy az éjjel államcsínyre került sor, „megdöntötték a zsarnok uralmát”, a hatalmat pedig a hadsereg vezérkara vette át. – Zsarnok? – akartam kérdezni. – Miféle zsarnok? Két évvel korábban láttam Addisz Abebában Ben Bellát. Udvarias, sőt kedves ember benyomását keltette.

A város nagy, napfényes, szélesen, amfiteátrum-szerűen nyúlik el egy öbölben. Állandóan fölfelé kell kapaszkodni, vagy lefelé kell ereszkedni. Vannak franciásan elegáns és arabosan mozgalmas utcák. Afféle mediterrán keveredés jellemzi az építészetet, az öltözködést, a szokásokat. Minden olyan villogó, illatozó, bódító, izgató. Érdekli, vonzza, elragadtatással, ugyanakkor nyugtalansággal tölti el az embert. Aki elfárad, beülhet a sok száz arab vagy francia kávézó közül

valamelyikbe. Ehet valamit a sok száz bár vagy étterem közül valamelyikben. Lévén közel a tenger, az étlapok tele vannak halakkal és a tenger legváltozatosabb gyümölcszeivel – rákokkal, kagylókkal, lábasfejűekkel, polipokkal, osztrigákkal.

Algírt azonban elsősorban az jellemzi, hogy két kultúra – a keresztény és az arab kultúra – találkozik, él együtt benne. Ennek az együttélésnek a története a város története (amelyet azért megelőz egy hosszú – föníciai, görög, római – prehistorikus korszak). A várost járó, hol egy templom, hol egy mecset árnyékába húzódó ember állandóan érzi a két világot elválasztó határ jelenlétét.

Itt van például a belváros. Arab részét Kaszbának hívják. Fölfelé kell kapaszkodni a tízesével futó, széles kőlépcsőkön. A legfőbb gondot azonban nem a lépcsők jelentik, hanem az a másság, amelyet egyre jobban érzünk, amint elmélyedünk Kaszba zegzugaiban. Egyébként valóban elmélyedünk, valóban szemügyre vesszük azokat a zegzugokat? Vagy inkább igyekszünk minél gyorsabban kijutni, megszabadulni a kínos, kellemetlen érzéstől, hogy mozdulatlan szempárok tucatjai bámulnak ránk mindenhol, tolakodó kíváncsisággal? Vagy lehet, hogy csak képzelődünk? Nem lehet, hogy túlérzékenyek vagyunk? De miért éppen Kaszbában vagyunk túlérzékenyek? Miért vagyunk közömbösek, ha valaki a francia utcán bámul meg bennünket? Miért nem zavar ez a francia utcán, miközben Kaszbában kényelmetlen érzést okoz? Hiszen a szempárok hasonlóak, a bámulás ténye is az, mégis egészen másként viszonyulunk a két helyzethez.

Amikor pedig végre elhagyjuk Kaszbát, s valamelyik francia negyedben találjuk magunkat, ha nem sóhajtunk is föl hangosan a megkönnyebbüléstől, minden bizonnyal lazábbnak, felszabadultabbnak érezzük magunkat, természetesebben mozgunk. És miért van az, hogy ezekkel a titkolt, sőt tudatalatti állapotokkal, érzésekkel semmit sem lehet kezdeni? Évezredek óta és az egész világon – semmit?

Ha egy külföldi érkezett volna velem együtt azon a napon Algírba, semmit sem vett volna észre abból, hogy aznap éjjel olyan fontos esemény történt, amilyen egy államcsíny, hogy a világszerte népszerű Ben Bellát megbuktatták, helyét pedig egy teljesen ismeretlen és – mint hamarosan kiderül – zárkózott, szótlán tiszt, a hadsereg főparancsnoka, Houari Bumedién foglalta el. Az egész puccsot éjjel hajtották végre, távol a városközponttól, a Hydra nevű exkluzív világnegyednek kormánytagok, tábornokok által lakott, a földi halandók számára megközelíthetetlen részében.

A városban sem puskalövéseket, sem robbanásokat nem hallottak, az utcákon nem vonultak harcokocsik, nem meneteltek katonák. Reggel az emberek a megszokott módon igyekeztek munkába, a boltosok kinyitottak, az utcai árusok kirakták portékáikat, a pincérek reggeli kávéra hívogatták a járókelőket. A házmesterek locsolták a járdákat, hogy szemernyi enyhet adó nedvességet adjanak a városnak a szokásos déli hőség előtt. A buszok hangosan bőgő motorral kapaszkodtak fölfelé a meredek utcákon.

*

Csüggedten járkáltam, dühös voltam Judira. Miért beszélt rá erre az útra? Minek jöttem én ide? Mit fogok én innen írni? Hogyan indokolom meg ezt az utat? Ahogy így gyötrődtem, hirtelen észrevettem, hogy az Avenue Mohammed V. elején tömeg verődött össze. Odasiettem. Sajnos, csak bámészkodó járókelők voltak, azt nézték, hogyan veszekszik a kereszteződésben összeütközött két autó vezetője. Az utca másik végében újabb embercsoportot pillantottam meg. Rohantam oda. Ám ott is csak arra vártak türelmesen az emberek, hogy kinyisson a posta. Üres volt a jegyzetfüzetem, semmi sem történt.

Itt, Algírban, már néhány éves riporterri múlttal a hátam mögött, lassan kezdek rájönni, hogy tévúton járok. Ez az út a látványos képek keresését jelentette, azt az illúziót, hogy képekkel helyettesíthetjük a világ mélyebb megismerését, hogy annyival is megmagyarázhatjuk a világot, amennyit a maga görcsös rángásai közepette hajlandó megmutatni magából, amikor lövések és robbanások reszkettetik meg, lángok és füst, por és bűz lepi el, amikor minden romjaiba dől, a romokon pedig kétségbeesett emberek hajolnak hozzátartozóik holttesteire fölé.

De hogyan következett be ez a dráma? Mit fejeznek ki a pusztulás üvöltéssel és vérrrel teli jelenetei? Milyen rejtett, láthatatlan, ám hatalmas és feltartóztathatatlan erők működtek a háttérben? Egy folyamat végéről van-e szó vagy újabb, feszültséggel, konfliktusokkal teli események kezdetéről, előjeléről? És ki fogja ezeket figyelemmel kísérni? Mi, tudósítók, riporterek biztosan nem! Mi ugyanis, amint az események színhelyéről eltakarítják a halottakat, a kiégett autóroncokat, az üvegcserepeket, már pakolunk is, és indulunk tovább oda, ahol éppen akkor gyűjtogatnak autókat, törlik be a kirakatokat, ásnak az elesetteknek sírgödröket.

Hát nem lehet túllépni ezen a sztereotípián, nem lehet a képek mögé pillantani, mélyebb összefüggéseket keresni? Mivel nem írhattam harckocsikról, kiégett autókról, betört kirakatokról, mert semmi ilyesmit nem láttam, ugyanakkor valahogyan igazolnom kellett önhatalmú algíri utamat, elkezdtem kutatni az államszűny hátterét, mozdatórugóit, próbáltam megtudni, mi van a puccs mögött, mit is jelent valójában, vagyis emberekkel beszélgettem, a helyszínen nézelődtem, olvastam, szóval, igyekeztem valamit megérteni az egészből.

Csak ekkor döböntem rá, hogy Algír a világ egyik legelragadóbb és legdrámaibb városa. A gyönyörű, de zsúfolt város viszonylag kicsi területén a kor két nagy konfliktusa keresztezte egymást: az egyik a kereszténység és az iszlám közötti konfliktus volt (amely itt a gyarmatosító Franciaország és a gyarmatosított Algéria összeütközésében fejeződött ki), a másik – amely rögtön a franciák távozása és a függetlenség kivívása után éleződött ki magán az iszlámon belül – a nyitott, párbeszédre hajló, mondhatnánk úgy is, mediterrán iszlám áramlat és a zárt, a bizonytalanság érzéséből született, a modern világot nem értő, de a modern technikát és szervezést használó fundamentalista áramlat közötti konfliktus, utóbbi ugyanis a hit és a szokások védelmét a saját létezése, egyetlen és kizárólagos identitása feltételének tekinti.

Algír, amelynek csírája régen, még Hérodotosz idejében, egy kis halászfalu, később főniciai és görög hajók kikötője volt, arccal a tenger felé fordul, ám

hátoldalán, rögtön a város szélénél a blednek nevezett, a régi, zárt iszlám törvényeit követő népek által lakott sivatagos vidék kezdődik. Algírban egyenesen az iszlám két válfajáról beszélnek – az egyiket sivatagi iszlámnak, a másikat folyó menti (vagy tengermelléki) iszlámnak nevezik. Az első a harcias nomád törzseké, amelyek a Szahara embertelen viszonyai között küzdenek a túlélésért, az életben maradásért, a másik viszont a kalmároké, a vándorkereskedőké, az utak és bazárok embereié, akiknél a nyitottság, a megegyezésre való hajlam nem csupán az üzleti haszonnak, de magának a létezésnek is alapvető feltétele.

Amíg létezett a gyarmatosítás, a két áramlatot összetartotta a közös ellenség, ám aztán egymásnak ugrottak.

Ben Bella francia kultúrán nevelkedett, nyitott gondolkodású, békítő szándékú, mediterrán ember volt, akit a helyi franciák beszélgetéseik során folyó menti mozlimnak neveztek. Bumediennel szemben annak a hadseregnek a parancsnoka volt, amely éveken át harcolt a sivatagban, ott volt a bázisa, ott voltak a táborai, onnan toborozta újoncait, onnan kapott támogatást, segítséget a nomád törzsektől, az oázisok és a sivatagi hegyek lakóitól.

Még külsejében is különbözött a két ember. Ben Bella mindig ápolt, elegáns, szívélyes, udvariasan mosolygó férfi volt. Bumediennel viszont, amikor néhány nappal az államcsíny után először lépett fel nyilvánosan, úgy nézett ki, mint egy páncélos, aki épp akkor bújt elő szaharai homokkal betemetett harckocsijából. Megpróbált ugyan mosolyogni, de látszott, hogy ez nem megy neki, nem az ő stílusa.

Algírban láttam meg először a Földközi-tengert. Olyan közléről, hogy belemárthattam a kezemet, érezhettem a tapintását. Nem kellett kérdezősködnöm, tudtam, hogy ha mindig lefelé megyek, végül a tengerhez jutok. Egyébként már jó messziről látni lehetett, mintha mindenütt ott lett volna, fel-felvillant a házak között, megjelent a lejtős utcák végén.

Legalul húzódtott a kikötői negyed, egymás mellett sorakoztak a hal-, bor-, kávéillatot árasztó egyszerű fabárkák. Mindenekelőtt azonban csípős tengerillatot, kellemes, megnyugtató felfrissülést hozott egy-egy szélfuvallat.

Sosem voltam olyan helyen, ahol a természet ennyire emberbarát lett volna. Itt ugyanis minden együtt volt – napfény, hűsítő szellő, áttetsző levegő, ezüstös tenger. Rögtön ismerősnek találtam, valószínűleg azért, mert annyit olvastam róla. Sima hullámai nyugalmat, békét árasztottak, és mintha utazásra, új tájak megismerésére csábítottak volna. Kedvem lett volna beülni a mellé a két halász mellé, aki éppen akkor indult csónakjával halászni.

*

Visszarepültem Dar es-Salaamba, de Judit már nem találtam ott. Aztán megtudtam, hogy Algériába rendelték, gondolom azért, hogy – mivel ő is részt vett a győztes államcsínyben – előléptessék. Mindenesetre nem tért már vissza Dar es-Salaamba. Többet már nem is találkoztunk, nem tudtam hát megköszönni neki, hogy rábeszélte az algériai utazásra. Az algériai államcsíny egyébként hasonló fordulatok egész sorozatát, láncolatát indította el, amelyek a következő negyed

évszázadban sorra tizedelték a kontinens fiatal, gyarmatosítás alól felszabadult államait. Ezek az államok kezdettől fogva gyengéknek bizonyultak, sok közülük máig az maradt.

Algériai utamnak köszönhetem továbbá azt is, hogy először állhattam a Földközi-tenger partján. Azt hiszem, attól a perctől kezdve kicsit jobban értem Hérodotoszt. A gondolkodását, kíváncsiságát, azt, ahogyan a világot szemlélte.

Horgony

Változatlanul a Földközi-tenger mellett, Hérodotosz tengere mellett vagyunk, éppen csak annak keleti felében, ahol Európa és Ázsia találkozik, ahol a két kontinenst kellemes fekvésű, napfényes szigetek hálózata köti össze, a szigetek csöndes, nyugalmas öblei pedig pihenésre, megállásra csábítják a hajósokat.

Mardoniosz perzsa vezér elhagyja téli szálláshelyét, *felkerekedett Thesszaliából és megindult a sereggel Athén felé*. Amikor azonban a városba ér, nem talál benne senkit. Athén romokban, üresen áll. Lakói elhagyták a várost, Szalamiszra menekültek. Elküldi hát oda Murükhidész nevű emberét, aki újra fölajánlja az athéniaknak, hogy harc nélkül adják meg magukat, és ismerjék el uralkodójuknak Xerxészt.

Murükhidész előadja javaslatát a legfőbb athéni hatalom – az Ötszázak Tanácsa – előtt, a tanácskozást pedig athéniak tömege hallgatja odakinn. Mindannyian hallják, amikor az egyik tanácstag, név szerint Lükidasz, kifejti véleményét, miszerint legjobb lenne elfogadni Mardoniosz ajánlatát, és valahogy egyezséget kötni a perzsákkal. Az athéniak erre felháborodásukban körbeveszik Lükidaszt, és azon nyomban halálra kövezik.

Álljunk meg egy pillanatra ennél a jelenetnél!

A demokratikus, szólás- és gondolatszabadságára oly büszke Görögországban vagyunk. S lám, az ország egyik lakója nyilvánosan kifejti véleményét. De abban a pillanatban nagy kiáltozás támad! Lükidasz ugyanis elfeledkezett arról az egyszerű tényről, hogy háború van, háborúban pedig minden demokratikus szabadságjog, mindenféle szólásszabadság háttérbe szorul. A háborúban ugyanis másfajta, sajátos törvények uralkodnak, az egész törvénykönyv egyetlen, alapvető és kizárólagos törvényre redukálódik – győzni mindenáron!

Lükidaszt tehát, alighogy elmondja véleményét, halálra kövezik. El lehet képzelni, milyen dühös, felháborodott, ideges lehetett a tömeg, amely hallgatta. Olyan emberek voltak, akiknek a perzsa hadsereg a sarkában lépkedett, akik már elvesztették fele országukat, elvesztették városukat. Ott, ahol a Tanács ülészik a bámész athéniak figyelmétől kísérve, nem nehéz követ találni. Görögország a kő hazája, van belőle mindenütt elég. Az emberek köveken lépdelnek, elég csak lehajolni, s fölvenni egyet. És ez történik! Mindenki keres egy kézre álló, jó kis követ, és megdobja vele Lükidaszt. A szerencsétlen először alighanem kétségbeesetten kiabál, aztán vérben úszva jajgat, összegörnyed fájdalomában, hörög, kegyelemért rimánkodik. Minden hiába! A nekidühödött, őrző, tomboló tömeg már se lát, se hall, nem gondolkodik, nem képes megállni. Csak akkor tér magához, amikor a megkövezett, véres húscsaffá vált Lükidasz örökre elhallgat.

Ezzel azonban még nincs vége!

Hérodotosz ezt írja: *Ez a Lükidasz-ügy általános felzúdulást keltett Szalamiszon, s amikor az athéni asszonyok tudomást szereztek róla, Lükidasz szállásához rohantak, és feleségét és gyermekeit is megkövezték.*

Feleségét és gyermekeit! Ugyan mit vétettek azok az athéni gyerekek, mi közük volt ahhoz, hogy apjuk megegyezést keresett a perzsákkal? Tudtak-e egyáltalán valamit is a perzsákról? Tudták-e, hogy aki szóba elegyedik velük, helytelenül cselekszik, mi több – halállal bűnhődik? És a gyerekek közül a legkisebbek vajon el tudták-e képzelni, hogy néz ki a halál? Milyen szörnyű? Melyik pillanatban döböntek rá, hogy azok az ismerős mámik, nénik, akik a házuk előtt gyülekeznek, nem finomságot, nem szőlőt hoznak nekik, hanem köveket, s azokkal mindjárt szétverik a fejüket?

Lükidasz sorsa jól mutatja, hogy mennyire éles, fájdalmas és felkavaró kérdés volt a görögök körében az ellenséggel való együttműködés. Mit tegyen az ember? Hogyan viselkedjen? Mit válasszon? Együttműködjön vagy ellenálljon? Beszéljen az ellenséggel, vagy bojkottálja azt? Próbáljon egyezkedni a túlélés érdekében, vagy válassza a hősi halált? Súlyos, kínzó, gyötrő dilemmák.

Ezek az alternatívák folyamatosan megosztják a görögöket, s ez a megosztottság nem csupán vitákban és szóbeli összetűzésekben jut kifejezésre. Fegyverrel is harcolnak egymással, harctereken: az athéniak a thébaiakkal, a phókisziak a thesszaliaikkal; egymás torkának ugranak, kivájják egymás szemét, levágják egymás fejét. Egyetlen perzsa sem képes akkora gyűlöletet ébreszteni egy görögben, mint egy ellentáborhoz vagy ellenlábás törzshöz tartozó másik görög. Lehet, hogy valamiféle komplexusok, bűnök, hitszegések, árulások rejlenek e mögött? Eltitkolt félelem, rettegés az istenek átkától?

Mindenesetre nincs már messze a következő összecsapás: a nagy háború Plataiai és Mükalé között vívott két utolsó ütközetében kerül erre sor.

Először – Plataiai. Nos, amikor Mardoniosz rájött, hogy az athéniak és a spártaiak nem törnek meg, nem adják be a derekukat, a földdel tette egyenlővé Athént, és visszahúzódott északra, a perzsákkal kollaboráló thébaiak földjére, ahol az egyenletes, sík terep kedvezett a perzsák nehézlövességgel vívott harcmodorának. Erre a Plataiai közeli síkságra érkeztek az őt üldöző athéniak és spártaiak is. A két hadsereg fölállt egymással szemben harci rendben és – várt. Mindenki érezte, hogy nagy pillanat közeleg, mindent eldöntő, halálos pillanat. Múltak a napok, mindkét oldal bénító mozdulatlanúságba dermedve várakozott, az isteneket faggatva – ki-ki a saját isteneit –, hogy alkalmas-e a pillanat a csata elkezdésére, ám a felelet folyton az volt, hogy – nem!

Az egyik ilyen napon egy Attaginosz nevű kollaboráns görög lakomát rendez Mardoniosz tiszteletére, s erre meghívja az ötven legelőkelőbb perzsát és ugyanannyi thébai előkelőt is. A vendégeket párosával úgy ülteti, hogy minden kerevetre egy perzsa és egy thébai jut. Az egyik kereveten a görög Therszandrosz ül egy perzsával, akinek a nevét Hérodotosz nem említi. Együtt esznek és isznak,

egyszer csak a perzsa, alighanem rossz előérzettől gyötörtén, elmerengve így szól Therszandroszhoz: *„Látod itt a lakomán a perzsákat? Láttad a roppant sereget, amely ott táborozik a folyó mellett? Én mondom neked, ezek közül hamarosan csak kevesen fognak élni.”* Ezt mondta a perzsa, s közben csak úgy ömlöttek a könnyei. Therszandrosz vigasztalni próbálja láthatóan szomorúságba részegedő szomszédját, s lévén ő maga józan, nagy bölcsen megkérdezi: *„Nem kellene megmondanod ezt Mardoniosznak és a rangban mögötte következő perzsáknak?”* A perzsa erre tragikusan hangzó, ám nagyon is okos mondattal válaszol: *„Barátom, aminek az isten akarata szerint egyszer meg kell történnie, azt senki emberfia meg nem változtathatja. Meg aztán annak az embernek a szavát, aki megmondja az igazat, senki sem fogadja el. Amit itt elmondtam, azt nagyon sok perzsa tudja, mégis el kell fogadni a sorsunkat. Az a legnagyobb csapás az embernek, hogy sok mindent lát előre, amit nincs hatalma megváltoztatni.”*

A Plataiai alatti nagy csatát, amely a perzsák vereségével végződött, és hosszú időre eldöntötte Európa uralmát Ázsia fölött, apró összecsapások előzik meg, amelyekben a perzsa lovasság támadja a védekező görögöket. Az egyik összecsapásban elesik Maszisztiosz, a perzsa seregek parancsnokának tényleges helyettese. *A perzsa csapatok felváltva rohamoztak, az élen vágató Maszisztiosz lovát egy nyíl oldalba találta, az állat fájdalomában felágaskodott és levetette lovasát. Maszisztiosz a földre zuhant, a hellének azonnal rárohantak, elvették a lovát, őt magát pedig heves dülködésben megölték. Nem volt könnyű végezni vele, mert bíborköpenye alatt aranyozott lemezekből készült páncélinget viselt, amely felfogta az ütéseket, míg valaki meg nem látta: ekkor a szemébe dőft, mire Maszisztiosz összeesett és meghalt.*

Ekkor nekikeseredett harc kezdődik a holtest megszerzéséért. A vezér holteste szentség. A megfutamodó perzsák visszafordulnak, hogy harcban elvegyék, de hiába. Nagy veszteségeket szenvedve térnek meg táborukba. *Amikor a perzsa lovasság visszaérkezett a táborba, az egész sereg gyászba borult Maszisztiosz halála miatt, de elsősorban Mardoniosz. A katonák lenyírták a hajukat, levágták a lovak és a mállás állatok sőrénnyét, és hosszan jajveszéltek. Egész Boiótiát betöltötte fájdalmas jajgatásuk, mert hát olyan férfit gyászoltak, akit Mardoniosz után a legjobban becsült minden perzsa és maga a király is.*

Ezzel szemben a görögök, akik nem hagyták, hogy elvegyék tőlük a holtestet, azt szekérre rakták és végighordozták a hadsorok között. *Érdemes volt megnézni a halott vezért, mert daliás termetű, szép küllemű férfi volt, amíg élt, ezért aztán a hellének otthagyták a csatasorokat, és mind odasereglettek, hogy közelebről is szemügyre vegyék.*

Történik mindez néhány nappal a döntő, nagy csata előtt, amelyet egyik fél sem mer elkezdni, mert az ezzel kapcsolatos jóslatok folyton kedvezőtlenek. A perzsák jóspapja egy peloponnészi görög, bizonyos Hégészisztratosz, aki azonban a spártaiaknak is, az athéniaknak is ellensége. *Ez a Hégészisztratosz egykor sok bajt okozott a spártaiaknak, ezért elfogták, megkötözték, és ki akarták végezni. Kétségbeesett helyzetében – hiszen nemcsak az élete volt veszélyben, hanem a kivégzése előtt még szörnyű megkínztatás is várt rá – minden emberi képzeletet felülmúló*

cselekedetre szánta el magát. Fél lábbal egy megvasalt kalodába volt zárva, de valaki becsempészett hozzá egy kést, mire olyan tervet eszelt ki, melynél hátborzongatóbbat senki emberfia nem hallott. Kimérte, hogy mennyit kell levágnia a lábából, hogy kiszabadíthassa a kalodából, s annyit le is vágott belőle. Minthogy börtönét szigorúan őrizték, nyílást vágott a falba, majd elindult Tegea felé, és úgy menekült el. Éjjel úton volt, nappal némán lapult az erdőben. S habár a lakedaimóniak mindenféle nagy buzgalommal keresték, a harmadik éjszaka eljutott Tegeába. Maguk a spártaiak is megdöbbenek ettől a hihetetlen bátorságtól, hiszen ott látták a láb levágott darabját, magát a férfit viszont nem tudták elfogni.

Hogy csinálta mindezt?

Hiszen ez nem akármilyen munka!

Hiszen nem elég csak az izmokat elvágni, ott vannak az inak és a csontok is. Öncsonkítások persze a mi korunkban is előfordultak, szemtanúk állítják, hogy a gulágokon az emberek gyakran levágták a kézfejüket, vagy hasba szúrták magukat. Még olyan esetről is van írásos beszámoló, amikor az egyik rab egy deszkához szegezte a nemi szervét. Ám itt mindig az volt a cél, hogy az illető megszabaduljon a szörnyű kényszermunkától, kórházba kerüljön, s ott pihenjen egy keveset. De hogy valaki levágja a lábát, s azonnal menekülni kezdjen?

Futni?

Rohanni?

Hogyan lehetséges ez? Fél lábon és kézen csúszva? De hiszen a másik lába iszonyúan fájhatott, és erősen vészethetett! Hogyan próbálta elállítani a vérzést? Menekülés közben nem kerülgette ájulás a kimerültségtől? A szomjúságtól? A fájdalomtól? Nem érezte úgy, hogy mindjárt megőrül? Nem látott kísérteteket? Nem kínozták lázalmok? Látomások? Vámpírok? És a sebe nem fertőződött el? Hiszen a csonkot a földön kellett vonszolnia, porban, mocsokban, mert hogyan másként? Nem kezdett-e hát puffedni a lába? Gennyesedni? Kékülni?

És valahogy mégiscsak elmenekül a spártaiak elől, meggyógyul, falábat farag magának, s végül Mardoniosz perzsa vezér jóspapja lesz.

Plataiainál közben nő a feszültség. Az isteneknek sokadszorra is eredménytelenül bemutatott áldozatok után végre annyira biztató jóslat születik, hogy Mardoniosz dönt: megindítja a támadást. Sürgős neki a győzelem, mert minél előbb szeretne Athén és egész Hellasz kormányzója lenni. *A rohamozó lovasok nyíl- és dárdazáporukkal nagy veszteségeket okoztak az egész hellén seregnek... a perzsa lovasság teljes erővel rohamot indított.* Amikor aztán kiürülnek a tegezek, a két hadsereg között rettenetes kézitusa veszi kezdetét. Több százezer ember akaszkodik össze gyilkos birkózásban, szorítja egymást halálos öleléssel. Kinek mije van, azzal üti-veri az ellenfél fejét, kést nyom a bordái közé, rugdossa a sípcsontját. El lehet képzelni azt a tömeges nyögdecselést és szuszogást, hörgést és jajgatást, átkozódást és üvöltést.

A véres tumultusban, Hérodotosz véleménye szerint, a spártai Arisztodemosz mutatkozott a legbátrabbnak. Vele a következő dolog történt: Leónidasz három-

száz fős, Thermopüliai védelménél elesett csapatához tartozott ő is. A többiekkel ellentétben, ki tudja, hogyan, Arisztodémosz életben maradt, ez azonban szégyent és gyalázatot hozott rá. A spártai törvények szerint Thermopülit nem lehetett túlélni, aki ott volt, és szívvel-lélekkel harcolt hazája védelmében, annak el kellett esnie. Ez magyarázza a Leónidasz csapatának közös sírján látható feliratot: „Itt fekszünk, vándor, vidd hírül a spártaiaknak: megcselekedtük, amit megkövetelt a haza” (ford.: Ponori-Thewrewk Emil).

A spártai törvények láthatóan nem számoltak azzal, hogy a legyőzöttek között maradhatnak kombattánsok. Aki harcba indult, csak győztesként kerülhetett ki a harcból, a vesztesek azonban csakis holtan. Leónidasz csapatából viszont egyetlen ember, Arisztodémosz életben marad. Ez a tény megfosztja őt becsületétől, tisztességétől. Senki sem hajlandó szóba állni vele, az emberek megvetéssel fordulnak el tőle. Csodával határos módon megmaradt élete nyomasztani, fojtogatni, égetni kezdi. Teherként nehezedik rá. Egyre nehezebben cipeli ezt a terhet. Valamiféle megoldást, enyhét keres. S hirtelen lehetősége támad, hogy lemossa magáról a gyalázatot, és hősként fejezze be megbélyegzett életét. Ez a lehetőség a Plataiainál zajló ütközet. *Arisztodémosz ugyan kitört a csatásorból és nagy tetteket hajtott végre, de az őt övező megvetés miatt nyilvánvalóan szándékosan kereste a halált, szinte mintha örület szállta volna meg.*

Minden hiába. A spártai törvények kérlelhetetlenek. Nyoma sincs bennük a könyörületnek, az emberségnek. Az egyszer elkövetett bűn örökre bűn marad, aki becstelenné vált, már sosem mossa magát tisztára. *Mindenesetre a csatában elesettek mind megkapták a hősöknek kijáró tiszteletet, kivéve Arisztodémoszt, aki maga kereste a halált, ezért semmi ilyesféle megtiszteltetésben nem részesült.*

A csata sorsát Mardoniosz perzsa vezér halála döntötte el. Akkoriban a vezérek nem bújtak el hátul, álcázott bunkerekben, hanem csapataik élén indultak harcba. Ha viszont a vezér elesett, a sereg is felbomlott, s menekülni kezdett a harctérről. A vezérnek messziről is jól láthatónak kellett lennie (legtöbbször lóháton ült), a katonák viselkedése ugyanis attól függött, mit tesz a parancsnok. Így történt ez Plataiainál is: *Ahol fehér lován Mardoniosz harcolt, s körülötte a válogatott ezer legvitézesebb perzsa, ott támadtak a hellének a leghevesebben. Amíg Mardoniosz még élt, ellenálltak és védekeztek, és sok spártait levágtak. De amikor Mardoniosz meghalt, és elesett seregének a legkiválóbb katonákból kiválogatott főereje is, a többiek megfordultak és elmenekültek a lakedaimóniak elől.*

Hérodotosz feljegyzi, hogy az athéniak közül egyvalaki tűnt ki példamutató rendíthetetlenségével: Szóphanész, aki páncélja övében bronzlánccal odaerősített horgonyt viselt, s ha az ellenség közeledett, azt kivetette, hogy a csatásorból előretörő ellenfél ne tudja kimozdítani a helyéből. Ha pedig az ellenség megfutamodott, felvette a horgonyt és az üldözésére indult.

Milyen nagyszerű metafora ez! Mennyire igaz, hogy nem mentőövre van szükségünk, amelynek segítségével passzívan lebeghetünk a víz felszínén, hanem erős horgonyra, amellyel odaerősíthetjük magunkat a dolgunkhoz.

A fekete szép

A dakari partoktól Gorée szigetéig nem egész fél óráig tart az út a helyi komppal. A komp hátulján állva látja az ember, amint a város, amely egy ideig a hajócsavar által keltett hullámok tetején imbolygott, egyre kisebb lesz, míg végül átalakul a látóhatár szélén húzódó világos, köves sávvá. Ebben a pillanatban a komp hátuljával a sziget felé fordul, és motorzúgás, fémes csörömpölés közepette a kikötő betonszegélyéhez sűrűdik.

A fából épült mólón, aztán a homokos strandon, majd egy kanyargós, szűk utcácskán keresztül a „Pension de famille” nevű szálláshoz kell jutnom, ahol már vár az Abdou nevű gondnok és a hallgatag, csöndesen mozgó, örökké tevékenykedő háziasszony, Mariem. Abdou és Mariem házasság, és – látni az asszony alakján – rövidesen gyermekük születik. Jóllehet nagyon fiatalok, ez már a negyedik csemetéjük lesz. Abdou elégedetten nézi felesége domborodó hasát, amely azt bizonyítja, hogy náluk minden rendben van. – Mert ha egy asszony lapos hassal jár – mondja Abdou, és Mariem szó nélkül bólogat hozzá –, az azt jelenti, hogy valami rossz történik, valami, ami ellentmond a természet rendjének. A nyugtalan családtagok és ismerősök elkezdnek faggatózni, kérdezősködni, aggodalmaskodni, néha pedig rosszindulatú találgatásokba fognak. Így viszont minden az élet ritmusának megfelelően zajlik, eszerint ugyanis az asszonynak évente egyszer jól látható módon bizonyítania kell bőséges és fáradhatatlan termékenységét.

Mindketten Szenegál legnagyobb etnikai csoportjához, a peul nemzetséghez tartoznak, a volof nyelvet beszélik, és világosabb a bőruk, mint más nyugat-afrikaiaknak – innen származik az az elmélet, hogy Egyiptomból, a Nílus mellől jöttek ide réges-régen, amikor a Szaharát még zöld növényzet borította, és biztonsággal lehetett vándorolni a mai sivatag területén.

És innen származik a XX. század ötvenes éveiben a szenegáli nyelvtörténész, Cheikh Ante Diop által kifejttet még tágabb értelmű elmélet arról, hogy a görög civilizáció, s így áttételesen az európai és nyugati civilizáció is egyiptomi-afrikai gyökerekből eredeztethető. Miként fizikai mivoltában Afrikában született az ember, akként az európai kultúra is afrikai gyökerű. Cheikh Ante Diop, aki terjedelmes egyiptomi–volof összehasonlító szótárt alkotott, igen nagyra tartja Hérodotoszt, aki történeti művében ugyancsak azt állítja, hogy a görögök kultúrájuk számos elemét Egyiptomból és Líbiából merítették, vették át, vagyis az európai kultúra, különösen annak mediterrán része, afrikai eredetű volt.

Ante Diop elmélete egybeesik a Párizsban még a XX. század harmincas éveinek végén kifejttet, híres négritude irányzattal. Utóbbi szerzője két fiatal költő, a szenegáli Leopold Senghor és a martinique-i Aimé Césaire – egyébként afrikai rabszolgák leszármazottja – volt. Versekben és kiáltványokban hirdették, mennyire büszkék a fehér ember által évszázadokon át lenézett fajukra, arra, hogy feketék, arra, amivel a fekete fajú emberek gazdagították az egyetemes emberi kultúrát.

Történik mindez a XX. század közepén, az Európán kívüliek öntudatra ébredésének időszakában, amikor Afrika, és általában a harmadik világ, elkezd

önazonosságát kutatni, amikor Afrika lakói arra törekszenek, hogy megszabaduljanak rabszolga-komplexusaiktól. Ante Diop elmélete, csakúgy, mint Senghor és Césaire négritude teóriája, tudatosítja az európaiakban azt – s ez többek között Sartre, Camus vagy Davidson írásaiban is kifejezésre jut –, hogy eleddig európai dominanciájú bolygónk új, multikulturális világgá kezd válni, amelyben más, Európán kívüli társadalmak, kultúrák is méltó, megbecsült helyre pályáznak az emberiség nagy családjában.

Ebben a kontextusban szükségszerűen felvetődik a másfajta embertárshoz való viszony kérdése. Eddig ugyanis, ha az Én–Másik viszonyról esett szó, a Másik mindig ugyanahhoz a kultúrához tartozott, amelyhez az Én. Most viszont fölmerül az Én–Másik egy újabb aspektusa, amelyben a Másik egy másfajta kultúrából érkezett, másfajta kultúrában nevelkedett, és saját szokásai, értékei vannak.

1960-ban Szenegál visszanyeri függetlenségét. Az ország elnökévé a már említett költőt, a párizsi Quartier Latin klubjainak, kávézóinak egykori látogatóját, Leopold Senghort választják meg. Mindaz, ami éveken át neki és afrikai, karibi, észak- és dél-amerikai barátainak elmélete, terve, álma volt, hogy tudniillik visszatérjenek szimbolikus gyökereikhez, az elvesztett forrásokhoz, egykori világukhoz, amelyből a rabszolga-kereskedők hordái brutálisan kiszakították és nemzedékekre idegen, ellenséges, elaljasító valóságba vetették őket, nos, mindez először juthat kifejezésre gyakorlati tettek, becsvágyó elképzelések, merész és távlatos cselekedetek formájában.

És Senghor már elnöksége első napjaiban hozzálát, hogy megszervezze a fekete művészet első világfesztiválját (Premier Festival Mondial des Arts Nègres). Igen, mert nemcsak az afrikai művészetről, hanem az összes fekete művészetéről van itt szó, arról, hogy bemutassák ennek nagyságát, egyetemességét, vitalitását és sokszínűségét. Az afrikaiság volt ennek a művészetnek a forrása, egyetemesége pedig jelenlegi kiterjedését mutatja.

Senghor 1963-ban nyitja meg a világfesztivált Dakarban. Több hónaposra tervezik. Mivel nem érek oda a megnyitóra, s a városban már minden szálloda megtelt, a szigeten kapok szobát, a „Pension de famille”-ben, ahol Mariem és Abdou fogad, a két peul nemzetiségbeli szenegáli, akik talán valamilyen egyiptomi fellahnak vagy esetleg – ki tudja? – valamelyik fáraónak a leszármazottai.

Reggel Mariem elém tesz egy darabka lédús papaját, egy csésze nagyon édes kávé, egy fél bagettet és egy üveg lekvárt. Bár nem túl beszédes, a szokás megkívánja, hogy föltegye a rituális reggeli kérdéssort: hogy aludtam, kipihentem-e magam, nem volt-e túl meleg, nem csíptek-e a moszkitók, álmodtam-e valamit? – És ha semmit sem álmodtam? – kérdem. – Az lehetetlen – mondja Mariem. Ő mindig álmodik. A gyerekeiről, valamilyen mulatságról, arról, hogy meglátogattja falun a szüleit. Ezek mind jó és kellemes álmok.

Megköszönöm a reggelit, elindulok a kikötőbe. A komp átvisz Dakarba. A várost betölti a fesztivál. Kiállítások, felolvasások, koncertek, színházi előadások. Itt van Kelet- és Nyugat-Afrika, Dél- és Közép-Afrika, Brazília és Kolumbia, az összes karib ország Jamaicával és Puerto Ricóval együtt, itt van Alabama és Georgia, az Atlanti-óceán és az Indiai-óceán szigetvilága.

Az utcákon, tereken mindenütt színházi előadások. Az afrikai színház nem olyan mereven szigorú, mint az európai. Bárhol összeállhat egy tetszőleges csoport, és eljátszhat egy ott, helyben kigondolt darabot. Nincs szöveg, itt minden a pillanat, az adott hangulat, a színes képzelet szülötte. Bármilyen téma lehet: hogyan csap le a rendőrség egy tolvajbandára, hogyan harcolnak a kereskedők, hogy a város ne vegye el tőlük a piacot, hogyan versengenek az asszonyok más nőbe beleszeretett férjük kegyeiért. A tartalomnak egyszerűnek, a nyelvezetnek mindenki számára érthetőnek kell lennie.

Valakinek támad egy ötlete, jelentkezik rendezőnek. A rendező szétosztja a szerepeket, és már kezdődik is a játék. Ha mindez utcán, téren vagy udvarban történik, rögtön összesereglik az alkalmi közönség. Előadás közben az emberek nevetgélnek, megjegyzéseket tesznek, tapsolnak. Ha a jelenet érdekesen alakul, a nézők a borzalmas napsütés ellenére is ott állnak, figyelmesen nézik, hogyan bonyolódik a cselekmény, ha azonban az előadás nem akar kibontakozni, az *ad hoc* összeállt színtársulat nem tud szót érteni egymás közt, a színház hamar eltűnik, a színészek és a nézők szétszélednek, átadják a helyet másoknak, hátha azoknak több szerencséjük lesz.

Néha azt látom, hogy a színészek megszakítják a párbeszédet, és belekezdnek valamilyen rituális táncba, amelybe aztán az egész nézőtér bekapcsolódik. Az ilyen tánc néha derűs és vidám, de az is előfordul, hogy a színészek, épp ellenkezőleg, komoly képpel, figyelmüket összpontosítva táncolnak, a közös ritmikus mozgásban való részvétel ilyenkor nagyon fontos, lényeges élményt jelent számukra. De aztán véget ér a tánc, a színészek újra párbeszédre váltanak, az előbb még rejtélyes transzba süllyedt nézők pedig újra vidáman nevetgélnek.

A színháznak azonban nem csak a tánc a tartozéka. Fontos, sőt elválaszthatatlan eleme a maszk is. A színészek néha maszkkal az arcukon játszanak, de olyan is van, hogy a maszkot csak maguknál tartják – a kezükben, a hónuk alatt, esetleg a vállukra erősítve –, mert a nagy melegben nem lehet sokáig az arcukon viselni. A maszk elsősorban szimbólum, érzelmekkel, jelentésekkel teli műalkotás, amely egy másfajta világ létezéséről szól, annak a jelképe, ismertetőjegye, üzenete. Valamit közöl velünk, valamitől óva int, s bár látszólag halott és mozdulatlan, már a formájával, a vonásaival is érzelmeket, hangulatokat próbál ébreszteni bennünk, próbál a hatalmába keríteni.

Senghor, különféle múzeumoktól kölcsönözve, több ezer maszkot gyűjtött egybe. Ekkora tömegben, ilyen koncentrációban külön, rejtélyes világot alkottak. Belépni ebbe a világba egyedülálló élményt jelent. Az ember lassan megérti, miért lett a maszkoknak ekkora hatalmuk az emberek fölött, miért tudták őket hipnotizálni, megbénítani vagy eksztázisba juttatni. Az is kezd világossá válni, hogyan fűzött össze egész társadalmakat a maszk iránti szükséglet, a maszk mágikus erejébe vetett hit, hogyan tette lehetővé, hogy kontinenseken, óceánokon át kommunikáljanak egymással, hogyan ajándékozta meg őket közösségi érzéssel, identitástudattal, egyáltalán, hogyan vált a maszk a közös hagyomány és emlékezet kifejezőjévé.

Egyik színházi előadástól a másikig, egyik maszk- és szoborkiállításától a másikig járkálok, s közben olyan érzésem támad, hogy szemtanúja vagyok egy

nagy kultúra újjászületésének, annak, hogy ez a kultúra rádöbrent saját önállóságára, súlyára, jelentőségére, globális, univerzális kiterjedésére, mert nemcsak mozambiki és kongói maszkokat lehet itt látni, hanem Rio de Janeiro-i macumba szertartásedényeket, a haiti wodo védőszellemeinek címereit, egyiptomi fáraók szarkofágjainak másolatait is.

Az újjászülető egységérzés örömét azonban csalódások és kiábrándulások is keserítették. Például: éppen itt, Dakarban olvasom az amerikai Richard Wright *Black Power* című, nemrég kiadott, magával ragadó könyvét. Az ötvenes évek elején a harlemi születésű afroamerikai Wright attól a szándéktól hajtva, hogy visszatér ősei földjére, Afrikába (akkoriban így mondták: Afrika-anya ölére), Ghánába utazik. Ghána ekkoriban épp a függetlenségéért harcol, gyűlésezik, lázadozik, tüntet. Wright is részt vesz a gyűléseken, megismerkedik a mindennapi városi élettel, ellátogat az accrai és a takoradi piacokra, elbeszélget az árusokkal, az ültetvényesekkel, és azt látja, hogy bár azonos a bőrük színe, ezek az afrikaiak és ő, az amerikai, teljesen idegenek egymásnak, nincs közös nyelvük, az, ami az ittenieknek fontos, őt abszolút hidegen hagyja. Minél több időt tölt Afrikában, annál inkább érzi, hogy ez az idegenségérzés már-már elviselhetetlen, egyre inkább átokként, lidércnyomásként éli azt meg.

A négritude filozófia éppen arra törekszik, hogy ledöntse azokat az idegen kultúrák által teremtett akadályokat, amelyek megosztották a feketék világát, s visszaadja a feketék egységét, közös nyelvét.

A „Pension de famille” egyik emeleti szobájában lakom. Micsoda szoba! Nagy, tágas, az egész kőből van, az ablakok helyén két nyílás, az ajtó helyén csak egy, de az akkora, mint valami nagykapu. Van egy széles teraszom is, onnan a tengert látni, ameddig a szem ellát. Mindenütt víz és víz. Az Atlanti-óceán. A szobát állandóan hűvös szellő járja át, olyan érzésem van, mintha hajón laknék. A sziget mozdulatlan, s bizonyos értelemben mozdulatlan a mindig nyugodt tenger is, folyton változnak viszont a színek – a tengeré, az égbolté, a napalé és az éjszakáé. De minden másnak – a szomszéd falu házfalainak, tetőinek, a halászcsonakok vitorláinak, a strandok homokjának, a pálmáknak és mangó-fáknak, a víz fölött köröző sirályoknak, cséreknek – a színe is állandóan változik. A színekre érzékeny embert ez az álmos, már-már halott hely elszédíti, elbűvöli, gyönyörűséggel tölti el, egy idő után azonban elzsibbasztja és kimeríti.

Nem messze attól a helytől, ahol a panzióm áll, hatalmas parti sziklák és zöld növényzet között idő- és sómarta falmaradványokat látni. Ezeknek a falaknak és az egész Gorée-szigetnek nagyon rossz, gyilkos híre van. Kétszáz éven át, de talán még tovább is, börtön, koncentrációs tábor volt ez a hely, kikötőjéből bolygónk túlfelére – a két Amerikába és a karibi térségbe – szállították az afrikai rabszolgákat. Különféle számítások szerint Gorée kikötőjében ez alatt az idő alatt vagy húszmilliónyi fiatal férfit és nőt raktak hajóra. Az akkori viszonyok között ez elképesztően nagy szám volt! Az emberek tömeges összefogdosása és elhurcolása elnéptelenítette Afrikát.

A kontinens kiürült, benőtte az őserdő, a haszontalan gaz.

Éveken át szünet nélkül hajtották tömegével az embereket Afrika belsejéből Dakarba, onnan aztán csónakokon vitték őket a szigetre. Egy részükkel az éhség, a szomjúság, a betegség már itt helyben végzett, miközben a hajókra vártak, amelyek majd átszállítják őket az óceánon. A halottakat egyenesen a tengerbe hajították, a cápák eledelül. Gorée környéke a cápák kedvenc vadászterülete volt. Csapatostul keringtek a sziget körül. Szökésre gondolni sem lehetett – a ragadozó halak lesben álltak, legalább olyan gondosan figyelték a rabszolgákat, mint a fehér hajcsárok. Azok, akiket fölraktak a hajókra, a történészek számításai szerint, mintegy felerészben már útközben elpusztultak. Gorée és New York között több mint hatezer kilométert tesz ki a tengeri út. Ezt a távolságot és a borzalmas körülményeket csak a legerősebbek éltek túl.

Vajon hányszor gondolkodunk el azon, hogy a világ gazdagságát emberemlékezet óta rabszolgák hozták létre? A mezopotámiai öntözőrendszerektől, a kínai falaktól, az egyiptomi piramisoktól, az athéni Akropolisztól kezdve a kubai cukornád-ültetvényekig, a louisianai és arkansasi gyapotültetvényekig, a kolimai szénbányákig és a német autópályákig? És a háborúk? Ósidóktól kezdve folytak háborúk csak azért, hogy rabszolgákat lehessen szerezni. Megszerezni, rabszóra fűzni, bottal hajtani, megerőszakolni, és elégedettnek lenni, hogy egy másik ember a tulajdonunk. Ez a szándék meghatározó, gyakran az egyetlen indítéka, sőt nyilvánvaló mozgatórugója volt számtalan háborúnak.

Azok, akik túléltek a transzatlanti utazást (az a mondás járta, hogy a hajókon megy a *black cargo*), vitték magukkal afrikai–egyiptomi kultúrájukat is, amely oly nagy elragadtatással töltötte el Hérodotoszt, s amelyet a fáradhatatlan görög krónikás már jóval azelőtt leírt, hogy ez a kultúra átjutott volna bolygónk túlfelére.

De milyen rabszolgái lehettek magának Hérodotosznak? Mennyien voltak? Hogyan viselkedett velük? Gondolom, jószívű ember volt, és szolgái nem panaszkodtak rá. Jókora távolságokat bejártak vele, s lehet, hogy később, amikor uruk letelepedett Thurioiban, hogy megírja híres művét, a görög–perzsa háború történetét, élő emlékezetként, két lábon járó enciklopédiaként használta őket: eszébe juttatták a különféle neveket, megtörtént eseményeket, amelyek éppen kimentek a fejéből, s ezzel ők is hozzájárultak a könyv megdőböntő gazdagságához.

De vajon mi történt velük Hérodotosz halála után? Kiállították őket újra a rabszolgapiacra? Vagy már olyan időssek voltak, mint uruk, s rövidesen követték őt a másvilágra?

(A Hérodotosz-idézetek az Európa Könyvkiadó által 1989-ben Muraközy Gyula fordításában kiadott *A görög–perzsa háború* című könyvből valók.)

(Folytatjuk)

Fordította: Szenyán Erzsébet